

رفتارشناسی تربیت دینی در خانواده شهدا

حجت الاسلام و المسلمین محمدباقر نادم*

قال رسول الله ﷺ: «أدبوا أولادكم على ثلاث خصال: حُبِّ نبيكم و

حُبِّ أهل بيته و على قراءة القرآن»^۱

مقدمه

مسئولیت اصلی تربیت و انتقال فرهنگ در درجه اول متوجه خانواده است که اولین و مهم ترین پایگاه شکل گیری و رشد شخصیت و فرهنگ افراد به شمار می آید.^۲ از نگاه دینی، والدین باید نسبت به امور دینی و اخلاقی فرزندان خود اهتمام داشته باشند تا فرزند به روش صحیح تربیت شود و راه و رسم بندگی و سعادت را بیاموزد. امام سجاد علیه السلام درباره وظیفه پدر نسبت به تربیت دینی فرزندش فرموده است: «وَأَنَّكَ مَسْئُولٌ عَمَّا وُليته مِنْ حُسْنِ الْأَدَبِ وَ الدَّلَالَةِ عَلَى رَبِّهِ»^۳ تو (پدر) نسبت به فرزند خود مسؤول هستی که او را نیکو تربیت نمایی و او را به سوی پروردگارش رهنمون شوی».

بی شک اگر تربیت فرزندان که عناصر تشکیل دهنده جامعه هستند، مبتنی بر فرهنگ ایثار و شهادت باشد؛ می توان مدعی شد که کاربردی ترین و منطبق ترین الگو برای

* دانشجوی دکتری عرفان و اندیشه حضرت امام خمینی علیه السلام.

۱. علی بن حسام الدین متقی هندی، کنز العمال، ح ۴۵۴۰۹: «فرزندانتان را به سه چیز ادب کنید: عشق به پیامبران، عشق به خاندان او و قرآن خواندن».

۲. ر.ک: پایگاه نوید شاهد، «عوامل مؤثر بر پدیدآیی و گسترش فرهنگ ایثار و شهادت»، ۱۳۸۶/۱۰/۱۲، کد خبر: ۸۷۷۲۲.

<https://navideshahed.com/fa/news/87722>

۳. حسین نوری، مستدرک الوسائل، ج ۱۵، ص ۱۶۸.

تربیت دینی را برگزیده‌ایم؛ چرا که هشت سال دفاع مقدس دارای پشتوانه فرهنگ دینی، سیاسی و ملی است و خاستگاه اصلی تعیین وظایف و ارزش‌های اخلاقی که رزمندگان بدان پایبند بودند، منبعث از باورها و اعتقادات دینی آنان بود. انطباق اندیشه اسلامی و تأثیرگذرای گفتمان تشیع در دفاع مقدس، به اندازه‌ای گسترده و فراگیر بود که به جرأت می‌توان گفت در جزئی‌ترین رفتار و اندیشه رزمندگان ظهور و بروز داشت. همچنین تربیت مبتنی بر ایثارگری و شهادت‌طلبی نقش بسزایی در حفظ دین و ارزش‌های آن و استقلال کشور ایفا می‌کند. تبیین و شناساندن فرهنگ ایثار و شهادت، از مکانیزم‌های دفاعی اسلام برای تسلیح جامعه در برابر هجوم فرهنگ‌های غیرخودی است.^۱ در نتیجه دفاع مقدس را می‌توان دانشگاه فرهنگ و سبک زندگی اصیل ایرانی اسلامی خواند و مطالعه زندگی‌نامه شهدا، ارتباط با والدین و خانواده شهدا و استفاده از الگوهای تربیتی سیره شهدا را می‌توان به عنوان معیار تربیت صحیح و اسلامی به خانواده‌های عصر حاضر معرفی کرد تا با تربیت خانوادگی مبتنی بر آموزه‌های ایثار و شهادت، بتوانند فرهنگ ایثارگری و شهادت‌طلبی را در جامعه ارتقا بخشند.

عوامل مؤثر در ایجاد فرهنگ ایثار و شهادت

هر نقشی که خانواده در تربیت و شکل‌دهی اخلاقیات فرزندان خود پیاده می‌کند، مستقیماً در جامعه تأثیر می‌گذارد. با توجه به این امر، باید شرایط محیطی مناسب و زمینه‌های تربیتی که به شکل‌گیری شخصیت دینی و اخلاقی فرزندان و رسیدن آن‌ها به سعادت کمک می‌کند، معرفی شود. بدیهی است در این مسیر، پایبندی والدین و خانواده به مهارت‌های تربیتی و اخلاقیات، مهم‌ترین راهکار انتقال مفاهیم ارزشمند دینی و اخلاقی به نسل آینده است. برای اینکه فرزند خود را به گونه‌ای تربیت کنیم که با فرهنگ ایثار و شهادت مانوس شود، بایسته است عوامل ذیل را در نظر بگیریم.

۱. جلیل صفری، «تأثیر نقش فرهنگ ایثار و شهادت بر ارتقای معنوی بسیجیان»، مجله حصون، ص ۱۰۲.

۱. رعایت ضوابط شرعی قبل از تولد فرزند

همان‌گونه که فرزندان در ویژگی‌های جسمی از پدر و مادر ارث می‌برند، در ویژگی‌های معنوی و حالات روحی نیز ارث می‌برند؛ یعنی بدون کوچک‌ترین فعالیت اختیار، صفات و خصایص والدین را فرا می‌گیرند و با همان مشخصات به وجود می‌آیند. دوران جنینی افزون بر اینکه دوران تکامل جسمی و ایام شکل‌گیری اعضا و جوارح اوست، دوران دریافت پیام‌های تربیتی و تأثیرپذیری اخلاقی و روانی او نیز می‌باشد. کوچک‌ترین رفتار خوب یا بد والدین می‌تواند در حالات روحی و روانی جنین تأثیرگذار باشد. یکی از وظایف خانواده برای پرورش نسلی پاک و آماده شهادت و فداکاری در راه حق، مراقبت‌های حساب‌شده دوران جنینی فرزند و فراهم کردن زمینه رشد سالم و کامل او در این برهه حساس و سرنوشت‌ساز است. به همین دلیل است که اندیشمندان مسلمان با تکیه بر احادیث و روایت، معتقدند در صورتی که مادر در ایام حمل از ذکر خدا، شرکت در مجالس الهی، خواندن قرآن، توجه به واجبات و حفظ آرامش غفلت نکند؛ در روان و مغز کودک و رشد روحی و معنوی او اثر بسزایی دارد.^۱

هر چند کار اصلی تربیت هدفمند فرزندان پس از تولد آن‌ها آغاز می‌شود، اما مسئولیت پدر و مادر پیش از آن شروع می‌شود. اگر زوجین قبل از فرزنددار شدن، با استفاده از روزی حلال و تقید به آداب مذهبی و شرایط اخلاقی و معنوی مناسب، اقدام به فرزندآوری کنند؛ به وظایف‌شان قبل از تولد عمل کرده‌اند.^۲

مادر شهید غلامرضا برزگر در مورد دوران بارداری خود می‌گوید: «پدرم توصیه کرد در این چند ماه خانه کسی که می‌دانی خمس نمی‌دهد و اهل رعایت احکام نیست یا بی‌بندوبار است، نرو؛ حتی از رفتن به مراسم‌های عروسی هم که ساز و آواز داشتند، مرا منع می‌کرد».^۳

همچنین مادر شهیدان مجید و مهدی زین‌الدین درباره دقت در حفظ طهارت نطفه و

۱. حسین انصاریان، نظام خانواده در اسلام، ص ۳۹۶.

۲. ر.ک: حسین محمودیان، دانش خانواده، ص ۱۱۸.

۳. پایگاه اطلاع‌رسانی گلزار شهدای تهران، «۳۰ سال است دوشنبه و پنج‌شنبه مهمان پسر هستم»، ۱۳۹۸/۰۹/۲۰، کد خبر: ۸۸۹۶۱.

پاکی جنین از همان ایام قبل از تولد فرزندانش می‌گوید:

زمان بارداری مهدی و مجید، در تهران زندگی می‌کردیم. دوران سخت خفقان شاهنشاهی بود؛ سعی من بر این بود ضمن رعایت طهارت و پاکی، تعالیم عالیه وحی را در زمان بارداری لحاظ کنم. همچنین تأمل و دقت بسیار در افکاری که از ذهن من به عنوان یک مادر می‌گذشت، داشتم و نسبت به تغذیه و خوردن غذای طیب و طاهر و حلال در دوران بارداری بسیار دقت می‌کردم؛ چون معتقد بودم تأثیر زیادی بر روی جنین دارد.^۱

مادر شهید مدافع حرم هادی ذوالفقاری نیز می‌گوید: «برای تربیت فرزندانم همه چیز را از همان دوران بارداری رعایت می‌کردم. مادرم از بچگی به من یاد داده بود که در دوران بارداری هر چیزی بخوریم، روی بچه ما تأثیر می‌گذارد و باید احتیاط کنیم؛ مثلاً هر حرفی نزنیم، هر لقمه‌ای نخوریم و با وضو باشیم».^۲

۲. تغذیه و لقمه حلال

همان‌گونه که لقمه حلال در تربیت و سعادت انسان مؤثر است، در مقابل استفاده از مال و لقمه حرام نیز موجب شقاوت و بدبختی می‌شود؛ چنانکه امام صادق علیه السلام فرموده است: «كَسْبُ الْحَرَامِ يَبِينُ فِي الدُّرِّيَّةِ»^۳ اثر درآمد حرام و نامشروع، در نسل و اولاد ظاهر می‌شود».

با توجه به تأکید قرآن و روایات نسبت به لقمه حلال و نهی از خوردن لقمه حرام، والدین شهدا نسبت به پاکی لقمه دقت ویژه‌ای داشتند. شهید عبدالحسین برونسی در مورد اهتمام پدرش در کسب روزی حلال و پرهیز از مال حرام می‌گوید:

پدرم ابتدا در یک مغازه لبنیاتی کار می‌کرده است. بعد از مدتی کارش را تعطیل کرده و در آن وقت مادرم از او پرسیده است: چرا سر کار نمی‌روی؟ پدرم گفت: درآمدی حرام داشتم و چون خودم شاهد بودم که صاحب مغازه شیر را با آب مخلوط کرده و می‌فروخت. بنابراین ترک این فعل بر من واجب است. بعد از این

۱. پایگاه اطلاع‌رسانی حوزه، «شهید زین‌الدین در کلام مادر قهرمان»، ۱۳۹۷/۰۷/۲۸، کد خبر: ۵۵۸۸۱
<https://hawzah.net/fa/Discussion/View/55881>

۲. مرتضی کرامتی، *سربازان سردار*، ص ۴۵.

۳. محمد بن یعقوب کلینی، *اصول کافی*، ج ۵، ص ۱۲۵.

شغل به حرفه بنایی روی آورد و معتقد بود می‌تواند از این طریق لقمه حلالی تهیه نماید.^۱

۳. محیط خانواده

خانواده، بهترین محیط برای تربیت کودک است. محیط خانه و رفتار خانواده، تأثیر فاحشی در رشد شخصیت و باورهای کودک دارد. در صورتی که میان همه ابعاد و ارکان خانواده همکاری لازم و هماهنگی صحیح اتفاق بیفتد، فرزندان خوبی رشد می‌یابند و انسان‌های آرمانی تربیت خواهند شد. امام علی علیه السلام درباره اهمیت تأثیرپذیری کودک از محیط، به فرزند خود امام حسن علیه السلام فرموده است: «إِنَّمَا قَلْبُ الْحَدِيثِ كَالأَرْضِ الْخَالِيَةِ مَا أَلْقِيَ فِيهَا مِنْ شَيْءٍ قَبِلَتْهُ، فَبَادَرْتُكَ بِالْأَدَبِ قَبْلَ أَنْ يَتَسَوَّ قَلْبُكَ وَ يَشْتَعِلَ لُبُّكَ»^۲ دل نوجوان همچون زمین خالی است که هر چه در آن افکنده شود، می‌پذیرد. از این رو من پیش از آنکه دلت سخت و فکرت مشغول شود، به تأدیب و تربیت تو پرداختم».

به نظر همه روانشناسان، اخلاق و رفتار در محیط خانواده پایه‌گذاری می‌شود و کودکان از طریق دیدن‌ها و شنیدن‌ها راه و رسم زندگی را می‌آموزند؛^۳ یعنی افزون بر تأثیرگذاری يك جانبه خانواده بر خلق و خوی کودک، نوعی آموختن دیداری و شنیداری نیز توسط کودک صورت می‌گیرد که والدین و اطرافیان، آموزگاران خواسته و ناخواسته این آموزش خواهند بود. علامه طباطبایی رحمته الله می‌گوید:

از نخستین روزی که کودک سخن یا اشاره را می‌فهمد، پایه اخلاق پسندیده و صفات شایسته را در روان وی بنا نهاده و استوار سازند و تا می‌توانند او را از موضوعات خرافی نترسانند و از کارهای زشت و خلاف عفت بازدارند و خود نیز از دورغ و بدگویی و دشنام الفاظ رکیک اجتناب کنند و در برابر وی کارهای پسندیده کنند تا عقیف و عالی طبع بار آید.^۴

۱. خاطرات شهید عبدالحسین برونسی، اطلاعات دریافتی از کنگره سرداران و ۲۳۰۰۰ شهید استان‌های خراسان.

۲. محمد بن حسین شریف الرضی، نهج البلاغه، نامه ۳۱.

۳. علی قائمی، خانواده و مشکلات اخلاقی کودکان، ص ۱۷.

۴. محمد محمدی ری‌شهری، میزان الحکمه، ج ۱۰، ص ۷۲۱.

لازمه تربیت کردن، تربیت شدن است. مؤثرترین روش تربیتی، آن است که مربی خود در مقام عمل الگوی تربیت مطلوب برای متربی باشد. بنابراین تربیت، مقوله‌ای دو جانبه است و والدین ضمن تربیت فرزندان، خود نیز در این فرایند تربیت می‌شوند. از این رو حاکمیت فضای مذهبی و سخن گفتن درباره حق‌طلبی، فداکاری و محترم شمرده شدن مقام شهید و فرهنگ شهادت توسط همه اعضای خانواده، بستر پذیرش فرهنگ ایثار و شهادت را هم در والدین و هم در فرزندان فراهم می‌کند. مادر شهیدان مجید و مهدی زین‌الدین درباره کیفیت فضای خانوادگی که فرزندان شهیدش در آن پرورش یافتند، می‌گوید: «با وجود شرایط خاص زمان طاغوت، سعی ما در پاسداری از محیط مذهبی خانه و دور نگه داشتن فضای آن از گناه بود و معتقدم رمز تعالی فرزندان ما نیز در همین امر بود: کسب روزی حلال، ایجاد محیط پاک و فضای دور از گناه در خانواده»^۱.

۴. مراسم مذهبی و توسل به اهل بیت علیهم‌السلام

یکی از سنت‌های تأثیرگذار تربیتی، همراه کردن و شرکت دادن فرزند در مجالس مذهبی و جلسات سوگواری اهل بیت علیهم‌السلام به‌ویژه سالار شهیدان است. بیان حوادث عصر ائمه علیهم‌السلام و عبرت‌های عاشورا، موجب نهادینه شدن عشق و محبت اهل بیت علیهم‌السلام در دل و جان فرزند می‌شود؛ چنانکه پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم فرموده است: «ادَّبُوا أَوْلَادَكُمْ عَلَى ثَلَاثِ خِصَالٍ: حُبِّ نَبِيِّكُمْ وَحُبِّ أَهْلِ بَيْتِهِ وَ عَلَى قِرَاءَةِ الْقُرْآنِ»^۲؛ فرزندان‌تان را به سه چیز ادب کنید: عشق به پیامبرتان، عشق به خاندان او و قرآن خواندن. کارشناسان تربیتی معتقدند در کنار اخلاق نیکو و اسلامی والدین و پاشیدن بذر محبت اهل بیت علیهم‌السلام در دل و جان کودک، مهیا کردن محیطی آرامش‌بخش و عاطفی برای کودک و برقراری رابطه‌ای محبت‌آمیز نیز می‌تواند بستر لازم را برای پذیرش پیام‌های تربیتی خانواده، از جمله هدایتگری‌های آن‌ها به سوی فرهنگ ایثار و شهادت فراهم آورد و با وابستگی و اطمینانی که فرزند نسبت به والدین پیدا می‌کند، به آسانی آموزه‌های اخلاقی و معنوی آنان را می‌پذیرد.^۳

۱. پایگاه اطلاع‌رسانی حوزه، «شهید زین‌الدین در کلام مادر قهرمان»، ۱۳۹۷/۰۷/۲۸، کد خبر: ۵۵۸۸۱
<https://hawzah.net/fa/Discussion/View/55881>

۲. علی بن حسام‌الدین متقی هندی، کنز العمال، ج ۴۵۴۰۹.

۳. علی قائمی، خانواده و مشکلات اخلاقی کودکان، ص ۳۳.

مادر شهید مدافع حرم هادی ذوالفقاری، تأثیر توسل به اهل بیت علیهم السلام به ویژه روضه خوانی سیدالشهدا علیه السلام در زندگی فرزندش را این گونه شرح می دهد:

کمک خداوند لحظه به لحظه زندگی همراهم بود که توانستم دین را در تربیت بچه ها جاری کنم. اهل بیت علیهم السلام کنارمان بودند. من بچه ها را از کودکی با قرآن و اهل بیت علیهم السلام آشنا کردم. از سرگذشت امامان علیهم السلام برایشان حرف می زدم، دعا و زیارت عاشورا را مرتب در خانه برایشان می خواندم. هادی از بچگی به هیئت می رفت و با بچه های مسجد رفت و آمد داشت. هر وقت او را گوشه ای از خانه می دیدم، یا نوحه گوش می کرد و سینه می زد و یا زیر لب روضه خوانی می کرد و آرام آرام برای خودش نوا گرفته بود. فرقی نمی کرد مشغول چه کاری است؛ در همه حال ذکر حسین علیه السلام، حسین علیه السلام از لبش نمی افتاد. من به واقع فهمیدم عشق هادی به اهل بیت علیهم السلام حقیقتی است.^۱

مادر شهیدان زین الدین نیز علاقه و وابستگی دو فرزند شهیدش به روضه و توسل را این گونه توصیف می کند:

ما خانوادگی، اهل روضه و جلسات مذهبی بودیم. از همان کودکی بچه ها را همراه خود به هیئت می بردیم و در مجالس روضه شرکت می کردیم. این عادت شده بود برای آن ها که همیشه در این مجالس شرکت کنند. علاقمندی و عشق به ائمه اطهار علیهم السلام در آقا مهدی خیلی نمود داشت. او همیشه نام مبارک ائمه علیهم السلام را با احترام خاص و ذکر القاب مقدس به کار می برد، به ویژه وقتی نام حضرت زهرا علیها السلام بر زبانش جاری می شد، اشک در چشمانش حلقه می زد.^۲

۵. دوستی و معاشرت

دوستی و معاشرت با دیگران، از عواملی است که در شکل گیری شخصیت و تربیت فرزند نقش جدی دارد. معاشرت و همنشینی با دوستان سالم و با ایمان، موجب رشد شخصیت اجتماعی و تقویت ارزش های اخلاقی و معنوی در جوان می شود. گاهی والدین با بی توجهی به هویت اسلامی و نیازهای دینی فرزند، خود مانع از

۱. مرتضی کرامتی، *سربازان سردار*، ص ۴۶.

۲. پایگاه اطلاع رسانی حوزه، «شهید زین الدین در کلام مادر قهرمان»، ۱۳۹۷/۰۷/۲۸، کد خبر: ۵۵۸۸۱.

انتخاب درست او می‌گردند و با ممانعت از رابطه حساب‌شده او با افراد شایسته و حضور در جمع‌های دوستانه مذهبی، مانع دیدن الگوهای رفتاری پسندیده می‌شوند. اهمیت همنشینی با دوست شایسته تا آنجاست که در دوران دفاع مقدس برخی جوانان بیگانه با فرهنگ جهاد و شهادت، گاه به واسطه دوستی و معاشرت با دوستان بسیجی و رزمنده، چنان شیفته فضای معنوی و اخلاق حسنه آن‌ها شدند که سرانجام پایه‌پای رفقای خود از جبهه سر در آوردند و عاقبت‌شان ختم به خیر و شهادت شد. پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در این باره فرموده است: «الْمَرْءُ عَلَى دِينِ خَلِيلِهِ فَلْيَنْظُرْ أَحَدُكُمْ مَنْ يُخَالِلُ؛^۱ انسان به دین دوستش است؛ پس هر یک از شما بنگرد که با چه کسی دوستی می‌کند».

بر اساس اهمیت مسئله مراقبت و نظارت والدین بر محیط‌های اجتماعی که فرزندشان در آن‌ها رفت و آمد می‌کند، مادر شهید محمدرضا شمس‌الدین می‌گوید:

اگر آن دنیا راجع به پدر و مادر از من بپرسند، می‌گویم: خدایا! پدر و مادرم بهترین پدر و مادر دنیا بودند، آن‌ها در تربیت من هیچ کوتاهی نکردند. همان لحظه پدرش از راه رسید، به پدرش گفتم: بین پسر تو چه می‌گوید؟ گفت: چه می‌گوید؟ گفتم: می‌گوید شما و بابا بهترین مادر و پدرید. گفت: چطور؟ محمدرضا گفت: امروز در بسیج بودم. یکی از بچه‌ها گفت: محمدرضا! بابات آمده بود ببیند تو واقعاً هر شب به مسجد میایی یا نه؟ در دلم به گدرم آفرین گفتم که دورادور مواظب بچه‌هایش است تا خدای ناکرده راه خطا نروند.^۲

۶. محیط مدرسه و جامعه

هر چند تربیت اسلامی و ایثارگرانه اولاً و بالذات وظیفه و مسئولیت خانواده است، اما خانواده‌ها نباید نقش دیگر عوامل تأثیرگذار فرهنگی را نادیده بگیرند. دست یافتن به فرهنگ پر ارزش ایثار و شهادت و گسترش دادن آن در همه سطوح اجتماع، به استفاده بهینه از امکانات و ابزارهای فرهنگ‌ساز جامعه و نیز هماهنگی تمام

۱. محمد بن حسن طوسی، *الأمالی*، ص ۵۱۸، ح ۱۱۳۵.

۲. پایگاه نوید شاهد، «شیوه تربیت فرزند از زبان مادر شهید محمدرضا شمس‌الدین»، ۱۳۹۶/۱۱/۲۰، کد خبر: ۴۲۱۳۶۷.

مجموعه‌های تأثیرگذار نیاز دارد که مهم‌ترین آن، مدرسه است و بخش مهمی از تعلیم و تربیت ارزش‌ها با توجه به نقش معلم، همکلاسان، دوستان هم‌سال و فضای مدرسه شکل می‌گیرد.

دو رکن اساسی روابط انسانی حاکم میان معلم و دانش‌آموز، عامل مهم در تبیین ارزش‌ها در مدرسه است. بنابراین از یکسو اخلاق و رفتار معلم و از سوی دیگر سلامت اخلاقی و روانی دانش‌آموزان، نقش مهمی در سازندگی یا ویرانی اخلاقی فرزند ایفا می‌کند.

معلم به سبب نفوذ معنوی خود با تمام رفتارش، الگوها و سرمشق‌هایی در اختیار شاگردان قرار می‌دهد و آنان از تمام حرکات، سکنتات، اشارات و حتی واژه‌هایی که معلم در خلال انجام وظیفه تعلیم از آن‌ها استفاده می‌کند، به شدت تأثیر می‌پذیرند. مادر شهید غلامرضا برزگر با عنایت به اینکه افزون بر نقش تأثیرگذار معلم، فضای مذهبی و معنوی حاکم بر مدرسه و دانش‌آموزان در تربیت دینی فرزندان نقش بسزایی دارد، می‌گوید: «یک‌بار غلامرضا در مدرسه با یکی از بچه‌ها دعوا کرده بود و اتفاقاً تقصیر هم با او نبود. مادر دوستش او را دعوا کرده بود. فردایش رفتم مدرسه و گفتم شما به چه حقی سر بچه من داد زدی، آن هم وقتی بی‌تقصیر است؟ وقتی آمدیم خانه به او گفتم از این به بعد باید یاد بگیری خودت از حقت دفاع کنی».^۱

مراکز آموزشی در سطوح مختلف، بستر مناسبی برای ایجاد و نهادینه کردن فرهنگ صحیح هستند؛ زیرا از ابزارهای نفوذ فرهنگ، تغییر نگرش در افراد آن جامعه است و قشر جوان و نوجوان به جهت خصوصیات روان‌شناختی، اثرپذیرترین گروه‌های جامعه هستند. بنابراین مسئولان امور تربیتی و فرهنگی، دو شیوه جهت بسترسازی برای فرهنگ شهادت در جامعه پیش رو دارند؛ یکی مبارزه با فرهنگ مهاجم بیگانگان و پاک‌سازی جامعه از ابزار و برنامه‌های فرهنگ مهاجم و دیگری معرفی و اشاعه فرهنگ اصیل اسلام ناب، الگوهای رفتاری، باورهای اعتقادی و اخلاقی و عناصر حماسه‌ساز آن.^۲

۱. پایگاه اطلاع‌رسانی گلزار شهدای تهران، «۳۰ سال است دوشنبه و پنج‌شنبه مهمان پسرم هستیم»، ۱۳۹۸/۰۹/۲۰، کد خبر: ۸۸۹۶۱.

<https://www.yashahid.com/30/88961>

۲. جلیل صفری، «تأثیر نقش فرهنگ ایثار و شهادت بر ارتقای معنوی بسیجیان»، مجله حصون، ص ۱۱۰.

با نگاه به سیره و زندگی شهیدان زین‌الدین، می‌توان تأثیر پاکی و سالمی فضای مدرسه در تربیت آن‌ها را به روشنی مشاهده کرد؛ چنانکه مادرشان می‌گوید: «به علت آلودگی جو مدارس زمان شاه، سعی می‌کردیم بچه‌ها را در مدارس ملی ثبت‌نام کنیم؛ چون تقیدات‌شان بیشتر بود. ویژگی آن‌ها این بود که به عبادات، خصوصاً نماز اول وقت، تلاوت قرآن و شرکت در نماز جماعت و حضور در مجالس دینی بسیار گرایش داشتند».^۱

فهرست منابع

کتاب

۱. انصاریان، حسین، *نظام خانواده در اسلام*، قم: انتشارات ام‌ایبها ع، ۱۳۷۹ ش.
۲. شریف‌الرضی، محمد بن حسین، *نهج‌البلاغه*، ترجمه محمد دشتی، چاپ اول، قم: مشهور، ۱۳۷۹ ش.
۳. طوسی، محمد بن حسن، *الأمالی*، چاپ اول، قم: دار‌الثقافه، ۱۴۱۴ ق.
۴. قائمی، علی، *خانواده و مشکلات اخلاقی کودکان*: خانواده و مشکلات اخلاقی کودکان، تهران: انتشارات امیری، ۱۳۶۹ ش.
۵. کرامتی، مرتضی، *سربازان سردار* (شجاعت‌ها و رشادتهای سردار قاسم سلیمانی و شهدای مدافع حرم)، قم: انتشارات سه‌نقطه، ۱۳۹۵ ش.
۶. کلینی، محمد بن یعقوب، *اصول کافی*، ترجمه سید جواد مصطفوی، تهران: دفتر نشر فرهنگ اهل‌بیت ع، ۱۳۴۸ ق.
۷. مقتی‌هندی، علی بن حسام‌الدین، *کنز‌العمال*
۸. محمودیان، حسین، *دانش خانواده*، تهران: انتشارات سمت، ۱۳۸۳ ش.
۹. محمدی‌ری‌شهری، محمد، *میزان‌الحکمه*، قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۱ ش.
۱۰. نوری، حسین، *مستدرک‌الوسائل*، بیروت: مؤسسة آل‌البت ل‌احیاء التراث، ۱۴۰۸ ق.

۱. پایگاه اطلاع‌رسانی حوزه، «شهید زین‌الدین در کلام مادر قهرمان»، ۱۳۹۷/۰۷/۲۸، کد خبر: ۵۵۸۸۱.

مقالات و پایگاه‌ها

۱. پایگاه اطلاع‌رسانی حوزه، «شهید زین‌الدین در کلام مادر قهرمان»، ۱۳۹۷/۰۷/۲۸، کد خبر: ۵۵۸۸۱.
۲. پایگاه اطلاع‌رسانی گلزار شهدای تهران، «۳۰ سال است دوشنبه و پنج‌شنبه مهمان پسرم هستم»، ۱۳۹۸/۰۹/۲۰، کد خبر: ۸۸۹۶۱.
۳. پایگاه نوید شاهد، «شیوه تربیت فرزند از زبان مادر شهید محمدرضا شمس‌الدین»، ۱۳۹۶/۱۱/۲۰، کد خبر: ۴۲۱۳۶۷.
۴. پایگاه نوید شاهد، «عوامل مؤثر بر پدیدآیی و گسترش فرهنگ ایثار و شهادت»، ۱۳۸۶/۱۰/۱۲، کد خبر: ۸۷۷۲۲.
۵. خاطرات شهید عبدالحسین برونسی، اطلاعات دریافتی از کنگره سرداران و ۲۳۰۰۰ شهید استان‌های خراسان.
۶. صفری، جلیل، «تأثیر نقش فرهنگ ایثار و شهادت بر ارتقای معنوی بسیجیان»، مجله حصون، آذر و دی ۱۳۸۹، شماره ۲۷، ص ۱۱۳ - ۱۰۰.